

Den danske stat og de frie skolers frihed – i 1855 og 2005

Af Niels Reeh

Nærværende artikel argumenterer for, at man ved en historisk beskrivelse af udviklingen af lovgivningen vedrørende de frie skoler i Danmark bør medtænke, at den danske stat befinder sig i et miljø af andre stater. Artiklen søger derfor at rette søgelyset mod dels den danske stats ydre forhold og dels mod statsformen som har påvirket både etableringen af de danske friskoler i 1855 og stramningerne af friskoleloven efter 2005. Nærværende bidrag vil med andre ord rette fokus mod de internationale rammebetingelser for den danske stats friskolepolitik.

I det 20. århundrede synes de danske friskoler at have levet et eget liv uden de helt store indgreb fra den danske stat.¹ Dette har imidlertid ændret sig især fra 2005 og frem, hvor den danske stat i stigende grad er begyndt at stramme kravene til friskolerne først og fremmest ved en skærpet tilsynslov, men også ved at stille skolerne overfor valget mellem at indføre test eller at komme under skærpet tilsyn. Det kan naturligvis være nærliggende at forklare denne udvikling som en følge af en centralistisk regering, men i dette bidrag vil der blive argumenteret for, at de lovgivningsmæssige rammer for de danske friskoler må ses i et perspektiv, der rækker ud over landets grænser. Et hovedsynspunkt bag dette bidrag er for det første, at udviklingen af de frie skoler i Danmark i vidt omfang er bestemt af den danske stat og for det andet, at man ikke kan forstå interne forandringer i den danske stat uden at medtænke, at den befinder sig i et miljø af andre stater. Statens selvorganisering og altså også dens friskolelovgivning må ses i sammenhæng med det internationale statssystem. Udover at være en analyse af nogle væsentlige sammenhænge bag friskolernes konkrete udvikling er dette bidrag også et udkast til en ny tilgang til skole- og uddannelseshistorie, der ofte ikke har trukket forbindelseslinierne mellem den danske udvikling og det internationale statssystem op i nævneværdig grad.² I det følgende vil jeg derfor sætte fokus på samspillet mellem den danske stat og de for den signifikante andre (stater) og mellem den danske stat og friskolerne. Artiklens hovedargument er, at den danske stats forhold til an-

¹ Balle 2001

² Undtagelser her er dog Korsgaard 2004 og Pedersen 2009

dre stater har spillet en afgørende rolle for forandringerne i statsformen, først fra enevælde til demokrati og fra velfærdsstat til hvad jeg her vil kalde demokratisk konkurrencestat. Og i forlængelse heraf, at statens ydre forhold og statsformen dernæst har påvirket både etableringen af de danske friskoler og strammingerne af friskoleloven fra 2005 og frem. Nærværende bidrag vil med andre ord rette fokus mod de internationale rammebetingelser for den danske stats skolepolitik.

Statsform som forsvarsform

Et bærende synspunkt i det følgende er, at en stat som den danske må ses som en overlevelsesenhed³. En stat som den danske indgår i dette lys i et socialt forhold med andre stater. Det vil mere præcist sige, at en stat iagttager, reagerer på og evt. prøver at foregribe andre staters handlinger. Dette skyldes, at stater indgår i et indbyrdes konkurrenceforhold eller mere præcist, at stater står i et gensidigt anerkendelsesforhold.⁴ Med dette udgangspunkt kan en stat defineres som en politisk sammenslutning, der er i stand til at hævde sin suverænitet overfor andre stater inden for et afgrænset domæne og som dermed har sin egen overlevelse som sit primære formål. Staten kan med andre ord analyseres som en kompleks aktør i det internationale statssystem, der så at sige udgør statens ydre miljø. Forholdet til den eller de signifikante andre stater spille således en nøglerolle i dette perspektiv. På det tankemæssige eller diskursive plan giver anerkendelseskampen mellem stater sig udslag i distinktionen mellem os og dem. I denne sammenhæng er det væsentligt at tilføje, at staten ikke her skal forstås som regeringen, men derimod som den eller de personer, der identificerer sig med staten. Denne identifikation kan tilvejebringes på forskellig måde, men den historisk set mest udbredte i Vesteuropa har været via indførelsen af demokrati som styreform. Dvs. at staten her består af de personer, der har adgang til den politiske beslutningsproces. Under den danske enevælde giver derfor mening at se kongen som staten, mens det efter 1849 er vælgerkorpset eller det danske folk, selvom det i realiteten kun var en mindre del af befolkningen der reelt havde valget.

Dette perspektiv og dets fokus på staten kan måske synes langt fra Christen Kold og de danske friskoler, men som vi skal se nedenfor spiller den danske statsform og relationerne til andre stater en rolle både for Kolds motivering til at oprette friskoler og for de stramminger af friskoleloven, der har fundet sted efter 2005.

Den danske stats ydre forhold som rammebetingelse for de frie skoler efter 1855

Den danske stat overlevede Napoleonskrigene, tabet af flåden, statsbankerotten i 1813 og Wienerkongressen i 1814. Resultatet var dog, at Danmark nu var ende-

³ Elias 1980 og Højrup 2002

⁴ Højrup og Bolving 2007

gyldigt reduceret til en småstat, der var hårdt presset af Sverige, England og nu ikke mindst også den store landmagt mod syd, Preussen.

1848 var et afgørende år i Europæisk historie. En national og revolutionær be-
gejstring havde grebet borgerskabet i de forskellige lande i Europa. Det var også
tilfældet i København, men det er i denne sammenhæng væsentligt at påpege, at
den nye nationale grebthed ikke kun havde sin rod i et stigende antal borgere og
deres ønske om indflydelse på statens styring. Udover denne forklaring må det
tilføjes, at den nationale grebthed i Danmark i datidens diskussioner i meget høj
grad også handlede om forsvarsmæssige forhold. Dette ses eksempelvis af Orla
Lehmanns berømte tale, der blev holdt på Casinomødet dagen før det såkaldte
demonstrationstog marcherede til Christiansborg:

*Det er ikke som taler, jeg her tager ordet, men som dansk mand, der føler varmt for
sit fædreland som den, der fra barnsben har vidst, at én stærk vilje er mægtigere end
tusinde viljeløse mennesker og der nu mere end nogensinde føler, at det ikke er ”be-
gavelse”, men vilje som nu kan frelse os. Slesvigholstenernes program er klart og sik-
kert: Slesvig og Holsten suveræne stater, uadskillig forbundne, og som følge deraf
Slesvigs optagelse i det tyske forbund. [...] Vilje kan ikke gendrives med fraser, men
kun med vilje. Det, hvorpå det nu kommer an, det er ikke argumenter, men viljer.
[...] Vi står overfor et oprør, hvis vedkendte formål er det danske riges opløsning.
Handsken er kastet, og det danske folk måtte være en fej og vanslægtet yngel, om den
ikke frejdig optog den. Det, som stillingen kræver, er ikke blot nye ministre, men
et nyt ministerium. Hidtil har vi egentlig aldrig haft et sådant. Den, som var ud-
nævnt til minister, han blev i embedet, indtil han døde eller blev så affældig, at han
ikke længer på en bærebør kunne bringes op i statsrådet; kom der så en ny, så kom
der rimeligvis lidt mere ungdomskraft, måske lidt større dygtighed, men systemet
blev det samme, og enten han ville eller ikke, måtte efterfølgeren ned i sin forgæn-
gers spor. Det er derfor sjældent, at sådanne delvise personforandringer har haft sto-
re virkninger; nu ville de være aldeles utilstrækkelige. Det er et brud med det gamle
system, tiden fordrer; et nyt system, båret af et ministerium, som er gennemtrængt
af en fælles tanke og har magt og myndighed til at gennemføre den.⁵*

Kravet om et systemskifte bæres ikke frem af en kritik af enevælden som uretfær-
dig eller lign. Det er således korrekt, når Ove Korsgaard gør op med det forhold,
at man næsten udelukkende i de historiske fremstillinger har beskrevet folketo-
get et ”grundlovstog” og at man dermed har underbetonet, at det også var et et-
nisk demonstrationstog.⁶ Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt at se Lehmanns tale
som etnisk, da det af citatet ses, at hovedanliggendet i Lehmann’s tale gennemsy-

⁵ Orla Lehmann 1848 se <http://www.dansketaaler.dk/>

⁶ Korsgaard 2004 p. 274

ret af et ønske om at tilvejebringe et bedre forsvar af den danske stat. Resultatet af Casinomødet blev dannelsen af martsministeriet, der forberedte grundloven.

Løfter vi blikket lidt mere kan grundloven af 1849 ses i lyset af det militære chok, der fulgte efter den franske revolution i 1789. I 1832 skrev den moderne militær taktiks grundlægger Carl von Clausewitz følgende: i hans nu klassiske værk "Vom kriege":

... in 1793 a force appeared that beggared all imagination. Suddenly war again became the business of the people – a people of thirty millions, all of whom considered themselves to be citizens ... The people became a participant in war; instead of governments and armies as heretofore, the full weight of the nation was thrown into the balance. The resources and efforts now available for use surpassed all conventional limits; nothing now impeded the vigour with which war could be waged, and consequently the opponents of France faced the utmost peril.⁷

Clausewitz havde nemlig set og hørt kampbrølet fra de franske nationale enheder, der i årene efter revolutionen gik fra sejr til sejr og underlagde sig det meste af Europa. De franske national enheder havde simpelthen en kampvilje, der overgik lejesoldaterne, der i datiden var den almindelige måde at tilvejebringe en hær på. Og Clausewitz tilskriver præcist denne forskel i kampstyrke til det forhold, at hele nationen kunne mobiliseres. Ydermere var Clausewitz yderst bevidst om, at de nationale enheder kæmper for deres eget land og ikke for kongens og at de dermed havde en større kampvilje.⁸ Sociologen Lars Bo Kaspersen opsummerer udviklingen i Danmark som følger:

The external pressure and the struggle for survival of the Danish state from the mid-seventeenth to the mid-nineteenth centuries (in which Denmark lost territories and navy), had a profound impact on the construction of the Danish state and society. ... As an unintended consequence, the military reforms pushed towards democracy and national citizenship. The conscription issue was closely related to the problem of citizens' rights. Conscripting only part of the population – the peasants – caused problems at a time when enlightenment ideals and nationalism merged as a political ideology among the educated 'middle class' and 'civil servants', in alliance with the peasantry.⁹

⁷ Clausewitz 1989 p. 715-16

⁸ Clausewitz 1989

⁹ Kaspersen 2004 p. 84

Hos Kaspersen ses grundloven af 1849 med andre ord som en omorganisering af den danske stat for at øge det militære forsvar.¹⁰ Den underliggende logik er altså, at den danske stat kan ses som en overlevelsesenhed blandt andre overlevelsesenheder (stater), der alle reagere på udviklinger hos de andre stater.¹¹ Stater er med andre ord indlejret i det internationale statssystem, der kan ses som et felt.¹² I dette felt udkæmpes der en overlevelseskamp mellem staterne.¹³ I 1848 var den danske enevælde hårdt presset militært, da man ikke kunne matche det ønskede styrkemål, der ville være nødvendigt for at afvise et Prøjsisk angreb og dermed hævde sin suverænitet overfor Prøjsen.¹⁴ En mulighed for at opretholde et tilstrækkeligt forsvar var at indføre almindelig værnepligt.¹⁵ Den danske Konge havde i realiteten valget mellem at leve på Prøjsens nåde eller at indføre almindelig værnepligt og en svært undgåelig konsekvens synes at have været at indføre folkestyre.¹⁶

Indførelsen af demokratiet som forsvarsform må således ses som en længere proces, hvor pligten til at dø for fædrelandet og den gradvise indførelse af borgerrettigheder gik hånd i hånd. Sideløbende med indførelsen af borgerrettigheder og værnepligt kan der i datiden ses en patriotisk vækkelse blandt borgerskabet i Danmark.¹⁷ Det var dog ikke kun Orla Lehmann og de nationalliberale blandt borgerskabet i København, der var blevet vakt for den nationale sag og som dermed identificerede sig med deres land. Som vi skal se gjorde dette sig også gældende for Christen Kold hos hvem den nationale sag var en central del af motivationen bag hans forslag om at oprette friskoler i *Om børneskolen* fra 1850:

Kun til slutning skal jeg bemærke, at dersom den frihed, der er bleven indført i vort fædreland, alene skal tjene til at føre os i striden mod katoliker, gendøbere, mormoniter, kommunister, jesuiter osv., uden tillige at give os lejlighed til at forskafe os de våben, vi skulle bruge i kampen mod dem, så vil både det kirkelige og det borgerlige samfund snart gå til grunde. Udenadslæsningen, de påklinede og påtvungne kundskaber med tilhørende ramse- og eftersnak ville kun danne et dårligt værn mod fjenderne; ti i deres bedste og mest glimrende periode bleve kirkene tomme, og folket skulle med gevalt tvinges til at være kristne, da man frygtede for, at med skindet, som er det eneste, der kan påtvinges, vilde det sidste, de havde af kristendommen gå bort, medens i samme periode den halve del af Sønderjylland fortyskedes uden modstand. Når vi nu tillige betænker, hvilke afmægtige stridskræfter der blive

¹⁰ Kaspersen 2004

¹¹ Elias 1980

¹² Bourdieu 1989

¹³ Højrup 2002; Højrup og Bolving 2007; Kaspersen og Højrup 2007

¹⁴ Bjerg 1991

¹⁵ Kaspersen 2004

¹⁶ Kaspersen 2004

¹⁷ Damsholt 2000

*anvendte fra modstandernes side for at erholde en så glimrende sejr, må vi vel komme til det resultat, at skal Danmark herefter være en kampplads, hvor alle vildfarende og stærke ånder tumle sig og have lov til at rette deres angreb mod vort kirkelige og borgerlige samfund, da må folket vækkes af den skindød, hvori det ligger, til et sundt og kraftigt liv, med inderlig kærlighed til og god forstand på det samfund, hvortil det hører, at det ikke skal fægte iblinde, men vide, hvorfor det fægter og erkende stridens mål og løn.*¹⁸

Her ses det, at Kold ser skoleformen som en nødvendig del af forsvaret for det danske kirkelige og borgerlige samfund. Danmark er en religiøs og national kampplads og det er skolen, der skal ”forskaffe os” de våben der er nødvendige under den nye frihed. Her må det bemærkes, at Kold ser friheden som et våben, der skal føre os i striden mod katolikker, tyskere osv. Kold synes således her, at se friheden eller grundloven som et forsvarsvåben for et kollektivt os. Yderligere anskuer Kold sagen sådan, at grundloven betinger, at man må have en ny skoleform. En afgørende grund til at grundtvigianerne begyndte at oprette friskoler var, ifølge Ove Korsgaards *Kampen om Folket*, at ”de ville give undervisningen i almueskolen et klarere nationalt indhold”.¹⁹ Hertil må tilføjes, at Kolds sigte med friskolen var rettet mod religiøse og nationale fjender. Som sådan hører Kolds (og Grundtvigs) forsvarsmæssige engagement med til en forståelse af friskolernes tilsynkomst i det danske skolelandskab.

Kolds program i *Om børneskolen* blev snart fulgt op af en række lovforslag på rigsdagen blandt andet af grundtvigianeren og bondevennen Ludvig D. Hass. I debatten om det forslag, der i sidste ende blev vedtaget som den såkaldte Friskolelov i 1855 var grundloven og skolefriheden meget nært koblede. Eksempelvis sagde Jacob Lindberg, der var tilhænger af lovens gennemførelse følgende:

Jeg mener, at det er en afgjort Sag, at det maa være Folketingets Bestræbelse at sørge for Folkefriheden, og at vi, naar vi komme sammen her, ikke skulde tale om at støtte os til den gamle Forordning om Skolevæsenet fra 1814, som er kommet frem under Forhold, der slet ikke passe til vore, og har frembragt saadanne Resultater, at vi maae ønske, at der deri skeer Forandring. Dersom vi skulde holde paa Grundloven, som vi jo virkelig skulde, da maae vi med Hensyn til Skolevæsenet holde paa, at der fra Statens Side skal sørges for, at der er en Skoleunderviisning, som er tilstrækkelig for de Børn, hvis Forældre ikke selv kunne sørge for deres Underviisning. Der skal altsaa fra Statens Side sørges for, at der bliver en Friskole i Landet, men den, vi have, strider ligefrem mod Grundloven ... naar vi skulde have Frihed, kunne vi ikke have Tvang; disse to Ting kunne aldeles ikke forenes ... der

¹⁸ Kold 1984 p. 95-6 min kursivering

¹⁹ Korsgaard 2004 p.335

er adskillige Medlemmer af Folketinget, der ere ligesaa bange for Grundloven ... og som, hver Gang, der er Tale om dens Gjennemførelse, ere tilmode, som om de skulde brænde Fingrene derpaa ... jeg anseer de nu gjældende ældre Bestemmelser for aldeles uforenelige med Grundloven.²⁰

Helt overordnet kan man sige, at grundloven indførte en retsstat, at de danske statsborgere blev sat fri til at organisere sig selv (§92), at balancen mellem stat og forældre forrykkedes mht. undervisning (§90) og at religion blev afpolitiseret via indførelsen af religionsfrihed og en folkekirke (§80-84). Med andre ord begyndte dannelsen af et egentligt civilsamfund med dannelse af et efterhånden utal af foreninger landet over.

Som sådan må den såkaldte friskolelov af 1855 ses som en del af den organisering af det danske civilsamfund som fulgte i grundlovens kølvand eller ligefrem som en del af en første demokratiseringsbølge i Danmark. Friskolerne var et barn af grundloven, der selv var et resultat af et kompliceret samspil mellem den danske stats indre og ydre forhold. Friskolernes tilsynekomst i det danske skole landskab kan således ikke forstås uden at inddrage både den danske stats indre og ydre forhold.

Friskolerne i dag

I 1867 blev 6,9 % af børnene på landet undervist i private skoler (dvs. friskoler).²¹ De danske friskoler og private skoler har inden for de seneste år oplevet en stigende tilslutning så de i dag underviser ca. 13 % af de danske børn. Denne stigning kan formodentlig tilskrives de mange lukninger af folkeskoler som følge af kommunesammenlægningerne i 2007 samt den politiske og administrative elites tro på at store enheder er mere effektive selv om udgifterne til administration etc. synes at stige i kølvandet på netop oprettelsen af de store enheder. Med denne stigning er de danske friskoler ikke en helt ubetydeligt størrelse. Dette har formodentlig været medvirkende til, at de danske friskoler er blevet underlagt en ganske betydelig skærpet interesse og årvågenhed fra den danske stats side.

Ser man på de stramninger, der har ramt friskolerne de seneste år fra 2005 og frem, er et godt udgangspunkt bemærkningerne til undervisningsminister Bertel Haarders forslag:

Lovforslaget er et led i regeringens bestræbelser på at sikre et højt fagligt niveau i grundskolen og dermed give alle børn et fagligt fundament for fortsat uddannelse og beskæftigelse. Regeringen er meget opmærksom på behovet for styrkelse af fagligheden i grundskolen, jf. den netop offentliggjorte PISA-undersøgelse, og vil i forlæn-

²⁰ Rigdagstidende (1855), Forhandlingerne paa Folketinget sp. 1059-60.

²¹ Larsen 1899

gelse af undersøgelsens resultater foreslå en række ændringer på folkeskoleområdet. PISA-undersøgelsen viser, at de frie grundskoler i matematik og læsekompetence ikke klarer sig bedre end folkeskolen, men måske nærmere i underkanten, og behovet for en styrkelse af fagligheden på frie grundskoler vil derfor også indgå i regeringens overvejelser som led i den samlede opfølgning på PISA-undersøgelsen.

Lovforslaget er en opfølgning på regeringens strategi for bedre integration, idet regeringen lægger vægt på, at også de frie grundskoler forstærker deres indsats for at forberede eleverne til at leve i et samfund med frihed og folkestyre. Der er efter regeringens opfattelse behov for, at de frie grundskoler også udvikler og styrker elevernes kendskab til og respekt for menneskerettigheder og grundlæggende frihedsrettigheder, herunder ligestilling mellem kønnene.²²

Af dette uddrag anslås to hovedtemaer for ændringerne i de følgende års friskolelovgivning.

For det første drejer det sig om forsøget på at ”sikre” det faglige niveau, hvilket regeringen valgte at gennemføre ved hjælp af en indførelse af test, samt slut- og delmål. Som det ses af det ovenfor anførte citat spiller OECD’s PISA undersøgelser nu en meget væsentlig rolle i den danske skoledebat både for folkeskolen og nu også for friskolerne. Eksempelvis sagde socialdemokraternes Carsten Hansen følgende:

Det andet, jeg vil spørge om, er omkring PISA-undersøgelserne, som jo også har været inddraget her, fordi ministeriet over en lang periode faktisk har foretaget undersøgelser på friskoleområdet, men også vist i forhold til karaktergennemsnit, hvor man ligger på en række udvalgte områder. Er det ikke sådan, at Venstre har overvejet, at når man nu bruger 3,2 mia. kr. på de frie grundskoler, så skulle de også deltage i evalueringen? Jeg synes, der foregår meget godt arbejde på de frie grundskoler, men jeg synes, det er lidt underligt, når vi bruger så mange offentlige midler og en 12-13 pct. af vores børn går der, at de ikke skal deltage i de evalueringer, så vi kan få et godt sammenligneligt grundlag.²³

Et resultat af denne debat blev som det er velkendt, at også friskolerne skulle udarbejde del- og slutmål samt at de skulle benytte folkeskolens afgangsprøve og dermed de nye nationale test.²⁴

For det andet er det et hovedtema at skærpe de værdimæssige krav til friskolerne for at forbedre integrationen og bekæmpe ekstremisme og religiøs radikalisering. Dette blev ikke diskuteret ret meget i folketingsalen, vel sagtens fordi der

²² http://www.ft.dk/samling/20042/lovforslag/L105/som_fremsat.htm#dok

²³ <http://www.ft.dk/samling/20042/lovforslag/1105/beh1/forhandling.htm?startItem=-1>

²⁴ Friskoleloven af 2006

var enighed om sagen. I undervisningsministeriets bemærkninger til anden behandlingen ses sigtet hermed nok klarest:

Formålet med ændringsforslaget er således at præcisere, at kravet til skolerne er fokuseret på respekt for og forståelse af de grundlæggende friheds- og menneskerettigheder, jf. navnlig grundlovens kapitel VIII, og at kravet også omfatter retten til ligestilling mellem kønnene. Kravet indebærer, at der ikke med statstilskud efter friskoleloven kan etableres og drives en fri grundskole, der bygger på et ekstremistisk værdigrundlag, og ikke forbereder eleverne til at leve i et samfund med frihed og folkestyre. Det er også fundet hensigtsmæssigt at præcisere i bestemmelsen, at skolerne skal forberede eleverne til at leve i et samfund som det danske.²⁵

Fra statens side går bekymringen på om børnene får et tilstrækkeligt demokratisk sindelag. Friskolerne bliver med andre ord set som et potentielt arnested for ekstremisme, der er uforenelig med det danske demokratiske samfunds værdier.

Fra velfærdsstat til demokratisk konkurrencestat

I det følgende vil vi argumentere for at både indførelsen af incitamenterne til at indføre test i friskolerne og bekymringen for elevernes demokratiske sindelag skyldes en række dybgående forandringer af den danske stat. Ifølge Ove Kaj Pedersen er den danske stat er gået fra at være en velfærdsstat til en konkurrencestat.²⁶ Navnet konkurrencestat er dog i det følgende suppleret med demokratisk, da det trods alt ikke er en uvæsentlig detalje, især på skoleområdet, hvor den danske stat udfolder betydelige anstrengelser for at sikre at borgerne opdrages til et demokratisk sindelag.

Hvis man skal indkredse, hvad den danske velfærdsstat var, er det nærliggende, at fremdrage et centralt citat fra dens tilsynekomst hos P.Munch, der i 1905 skrev følgende:

Derimod staar det i vor Magt at sikre vor Tilværelse som Folk, som Nation. Midlet hertil er at forøge vor Kultur og skabe Samfølelse i det danske Folk ved at udvikle saadanne Samfundstilstande, at alle Lag af Folket faar Grund til at omfatte deres Land og deres Folk med varm Hengivenhed. ... en fri og ejendommelig Kultur, der gennemtrænger alle Lag af Folket [kan], skabe Sikkerhed for, at Folkets nationale Liv bestaar, selv om den Ulykke skule komme over os, at Staten bøjes ind under fremmede Voldsmænds Vilje med Krigens og Erobringens brutale Ret.²⁷

²⁵ <http://www.ft.dk/samling/20042/lovforslag/1105/bilag/32/161165.pdf>

²⁶ Pedersen 2009

²⁷ P.Munch citeret fra Lidegaard 2003 p. 21

Af dette citat ses det, at velfærdsstaten for P.Munch (som skoleformen for Kold) i meget høj grad havde et forsvarspolitisk sigte. P.Munch og Det radikale Venstre mente således, at man burde opgive at forsøge at forsvare Danmark militært, da man pga. geografien og den ringe størrelse aldrig ville kunne forsvare sig mod Tyskland.

Tværtimod var argumentet, at et befæstet Danmark ville forøge risikoen for en tysk invasion, da de danske fæstninger ville kunne blive set som en mulig trussel imod den tyske flådes passage gennem Øresund og Storebælt.²⁸ Det radikale Venstres løsning var, at man i stedet burde skabe en stat, som danskerne holdt så meget af, at folkets nationale liv ville kunne overleve en længerevarende tysk besættelse, som Polen havde gjort det.²⁹ Den logiske konsekvens af dette synspunkt var, at omdefinere den danske stat til en velfærdsstat, der sørgede for alle sine borgere. Borgernes rettigheder blev betonet frem for pligter. I Det radikale Venstre's partiprogram fra 1905 hed det således:

Ved Statens Virksomhed for Folkeoplysning og Aandsliv sættes som Maal at give alle lige Adgang til vor Kultur. ... Frie Skoler kan støttes af det offentlige, naar de staaer maalt med den offentlige Skole og ikke skønnes at fremme Klasseinteresser,³⁰

Skolepolitisk var resultatet af den velfærdsstatslige logik, at man søgte at give eleverne mulighed for at lære noget, men netop ikke stillede krav. Velfærdsstaten blev konkret opbygget, da Social Demokratiet kunne danne regering støttet af Det radikale Venstre fra 1920'erne og frem. Udadtil stod velfærdsstaten distancen under anden verdenskrig. Efter anden verdenskrig erstattede USSR Tyskland som hovedfjenden og indadtil fortsatte opbygningen af velfærdsstaten.

Velfærdsstaten er imidlertid blevet (eller er ved at blive) afløst af en såkaldt konkurrencestat, da den danske stats ydre eksistensbetingelser er blevet forandret.³¹ Dette afspejles eksempelvis i folkeskolens formålsparagraf, hvor det i 1975 hed:

Folkeskolens opgave er i samarbejde med forældrene at give eleverne mulighed for at tilegne sig kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder og udtryksformer, som medvirker til den enkelte elevs alsidige udvikling.³²

Den klassiske velfærdsstat stillede muligheder til rådighed for eleverne. Sådan er det ikke mere.

²⁸ Lidegaard 2003

²⁹ Lidegaard 2003

³⁰ Det radikale Venstre's partiprogram 1905

³¹ Kaspersen og Højrup 2007 og Pedersen 2009

³² Folkeskoleloven af 1975

*Folkeskolen skal i samarbejde med forældrene give eleverne kundskaber og færdigheder, der: forbereder dem til videre uddannelse og giver dem lyst til at lære mere ...*³³

Nu skal eleverne gives kundskab og færdigheder, der forbereder dem til videre uddannelse.³⁴ Dette forøgede fokus på kundskab, færdigheder og videreuddannelse har også ramt friskolerne og kan naturligvis ses som resultat af en intern dansk politisk udvikling. Vi vil imidlertid her argumentere for, at dette snarere må ses som en dansk reaktion og tilpasning til en række forandringer i det internationale statssystem. Disse forandringer ses ofte som en del af den såkaldte globalisering, men i det følgende vil vi holde fast i, at der er tale om forandringer i statssystemet, da det er mere præcist for det, der her er tale om.

Når vi taler om indførelsen af test og det forøgede fokus på kundskab og færdigheder kommer denne vending i den danske politiske og pædagogiske debat for alvor til syne som en reaktion på OECD's PISA undersøgelser fra 2000 og frem. OECD blev oprindeligt etableret under navnet OEEC (Organization for European Economic Co-operation) af USA til at administrere Marshall-planen efter anden verdenskrig. Organisationens formål var:

CONSIDERING that economic strength and prosperity are essential for the attainment of the purposes of the United Nations, the preservation of individual liberty and the increase of general well-being;

BELIEVING that they can further these aims most effectively by strengthening the tradition of co-operation which has evolved among them;

RECOGNISING that the economic recovery and progress of Europe to which their participation in the Organisation for European Economic Co-operation has made a major contribution, have opened new perspectives for strengthening that tradition and applying it to new tasks and broader objectives;

*CONVINCED that broader co-operation will make a vital contribution to peaceful and harmonious relations among the peoples of the world;*³⁵

Efter anden verdenskrig tog USA initiativ til at stifte en række organisationer, hvoraf de vigtigste er FN, NATO, OEEC/OECD, IMF samt GATT/WTO. FN og de andre nævnte organisationer blev et redskab for USA's suverænitetsudøvelse, da USA dels via FN garanterede de eksisterende staters suverænitet (forbød angrebskrig) inden for sin interessesfære og da USA dels tilbød de deltagende stater store fordele ved at deltage i den amerikanske verdensorden, der voksede frem

³³ Folkeskoleloven 2006

³⁴ Se også Pedersen 2009

³⁵ http://www.oecd.org/document/7/0,3343,en_2649_201185_1915847_1_1_1_1,00.html

efter anden verdenskrig.³⁶ OEEC/OECD var og er således ikke en neutral organisation, men blev skabt for at fremme amerikansk indflydelse i verden og ikke mindst for at søge at sikre, at den økonomiske vækst i de vestlige demokratier var større end i Øst-blokken.

Efter den kolde krigs afslutning stod en del af de internationale organisationer uden en klar opgave. Det gjaldt NATO, men også OECD måtte se sig om efter nye opgaver. I denne sammenhæng er det vigtigt at være opmærksom på, at internationale organisationer ligesom alle andre organisationer søger at undgå nedskæringer og nedlæggelse. For OECD er det således nødvendigt at forholde sig til det faktum, at USA bidrager med 25% af organisationens budget og at den amerikanske præsident Bill Clinton eksempelvis i 1995 indefros det amerikanske bidrag, hvilket effektivt standsede de fleste af OECD's aktiviteter.³⁷ Internationale organisationer kæmper således lige som stater en overlevelseskamp. Denne kamp udkæmpes med de andre internationale organisationer, som f.eks. IMF og Verdensbanken, der i princippet ville kunne levere samme ydelse som OECD. De internationale organisationer kan således presse hinanden.³⁸ Derudover er de internationale organisationer også under pres fra de betalende medlemsstater, der gerne vil have en bestemt ydelse så billigt som muligt. Eksempelvis skyldtes Clintons ovenfor nævnte indefrysning af det amerikanske bidrag til OECD, at han ville have en bestemt politisk økonomisk diskurs, der støttede hans syn på globaliseringens udfordringer og dermed hans såkaldte tredje vej i USA.³⁹ Clinton og især Al Gores rationale bag dette var, at den økonomiske vækst i USA skulle holdes oppe for at undgå utilfredshed og sikre genvalg. I denne situation agerede OECD som en aktør i et såkaldt "idespil", idet organisationen søger at overleve på at levere ideer, undersøgelser etc. som de betalende medlemmer (især USA) er interesserede i og som de gerne ser fremmet.⁴⁰ Et af resultaterne af forsøget på at finde en ny rolle synes at have været, at organisationen påbegyndte de såkaldte PISA undersøgelser. Stater har naturligvis altid sammenlignet deres uddannelsessystemer, men med PISA undersøgelserne skabtes et meget direkte sammenligningsgrundlag, så man kan tale om et felt i Bourdieus forstand. Resultatet har været, at præmisserne for sammenligningen er givet af OECD og det har vist sig vanskeligt for mange medlemsstater at undslå sig denne sammenlignings logik. Det gælder således også for de danske friskoler, der efter friskoleloven af 2005 er omfattet af kravet om del og slutmål. Denne stramning af friskoleloven fortsatte i 2006, hvor friskolerne blev forpligtede til at indføre de obligatoriske nati-

³⁶ Kaspersen og Højrup 2007: 175

³⁷ Markussen 2002

³⁸ Markussen 2002

³⁹ Markussen 2002

⁴⁰ Markussen 2002

onale test, dog sådan, at de eksamensfri friskoler fik mulighed for at undgå test mod at være under et skærpet tilsyn.⁴¹

Et andet forhold, der formodentlig har givet driften imod test og den interstatslige sammenligning af elevernes fagligheder yderligere styrke hidrøre fra, at eleverne færdigheder ikke kun er interessant fra OECD men også fra Verdensbankens evaluering af staternes ”performance”. I rapporten *Education, Quality and Economic Growth* fra 2007 hed det således:

*The bank will do its part in making learning outcomes part of the overall educational goal. It will contribute to ensuring that the measurements of learning achievements is undertaken in a more systematic way and is properly taken into account in the Bank's dialogue with partner countries. It will also invest in developing the appropriate evaluation tools to monitor this crucial part of educational development.*⁴²

Dette citat viser dels, at OECD ikke er ene om at interessere sig for staternes uddannelsesmæssige ”performance” og dels viser det, at uddannelse spiller en rolle når Verdensbanken i en såkaldt dialog skal komme med anbefaling og eventuelt krav til en stat i forbindelse med långivning, kreditvurdering etc.

Ydermere er det internationale økonomiske pres på verdens stater blevet markant større siden liberaliseringen af de internationale kapital bevægelser i første halvdel af 1980’erne.

Før liberaliseringerne af kapitalens bevægelighed over grænserne i første halvdel af 1980’erne kunne virksomheder eller kapitalfonde ikke uden videre flytte kapital fra et land til et andet uden at få tilladelse i det pågældende lands nationalbank. Efter liberaliseringen i første halvdel af 1980’erne er en stat imidlertid i en ny situation, idet man staterne nu er i en indbyrdes konkurrence situation om at fastholde og eventuelt forøge produktion, kapital og beskæftigelse i det pågældende land og her spiller arbejdsstyrkens uddannelse, som vi kan se af det overfor anførte citat fra Verdensbankens rapport, naturligt nok en rolle.

Skolen er med andre ord blevet en konkurrenceparameter i staternes kamp om gode ranglisteplaceringer. Et væsentligt problem i denne sammenhæng er, at de internationale organisation som f.eks. OECD, der oprindeligt var stiftet for at sikre demokratiets udbredelse nu kan vise sig at undergrave demokratiet ved at tvinge staterne i en retning som kun de store stater (i øjeblikket især USA) for alvor har indflydelse på. Ydermere kan dette give en drift mod en mere autoritær læringsopfattelse, hvor kun det der kan testes har værdi. Og det der kan testes er det der er et enkelt svar på. En undervisning der skal resultere i gode testresultater

⁴¹ Friskoleloven af 2006

⁴² Bourguignon 2007 p. vii

vil uvægerligt blive trukket i retning af det facts og væk fra det problemorienterede etc. Endelig kan OECD's internationale sammenligninger give vestens demokratier problemer, hvis det nu viser sig, at f.eks. Kina og andre af verdens diktaturer klarer sig bedre i PISA undersøgelserne end EU landene. Skal et demokrati i så fald lade sig "inspirere" af et diktatur?

Den demokratiske bekymring

De seneste års friskolelovgivning er dog ikke kun en reaktion på den økonomiske liberalisering, der af Ronald Reagan i de sidste år af den kolde krig blev brugt som middel til at sætte turbo på væksten i den vestlige lande og dermed endeligt udkonkurrere den kommunistiske østblok. I 1983 vedtog det danske folketing en ny udlændingelov, der dengang i Danmark havde ry for at være den mest liberale i verden. Ligesom med kapital blev personers mobilitet forøget i de år. I Danmark såvel som i de fleste andre europæiske lande blev der åbnet op for en indvandring, der er uden sidestykke i nyere tid. Resultatet blev en øget indvandring af mennesker fra de såkaldte tredje verdens lande, hvoraf nogle ikke ønskede at give afkald på deres egen oprindelige kultur og religion og hvoraf især en del muslimer oprettede friskoler. Op igennem 1990'erne begyndte integrationsproblematikken at trænge sig på politisk, ikke mindst efter stiftelsen af Dansk Folkeparti i 1995, der netop havde udlændingspørgsmålet som en mærkesag.

Efter terrorangrebet den 11. september erklærede den amerikanske præsident George W. Bush krig mod terrorismen, hvilket betød, at der blev skabt en ny distinktion i det internationale statssystem. Enten var man med USA, friheden og demokratiet eller også var man imod og dermed en del af "the axis of evil". Den danske stat bakkede som alle andre vestlige demokratier op om USA. George W. Bush understregede, at det ikke var en krig imod islam, men imod kriminelle terrorister. Problemet var her, at den anden side i konflikten præcist udlagde det netop som en amerikansk vestlig krig imod islam og altså netop et eksempel på et "Clash of Civilizations", som den amerikanske Harvard-professor Samuel Huntington havde forudsagt.⁴³

Med denne konflikt, der som sagt kunne udlægges som en konflikt mellem islam og de vestlige demokratier, blev den danske stat sat i en problematisk situation, da den danske stat deltog i de amerikanske ledede krig i de muslimske lande Irak og Afghanistan samtidig med at man nu havde en muslimsk minoritet i landet, som følge af indvandringen fra tredje verdens lande siden 1960'erne og især siden 1983. Efter 2001 og en række forsøg på terroristiske anslag også her i landet, opstod der frygt for at muslimske friskoler kunne rumme fundamentalistisk og radikaliseret islam. Strukturelt set er der en del paralleller til situationen i Vesteuropa under den kolde krig, hvor man også havde statsborgere (kommuni-

⁴³ Lincoln 2006

ster, marxister etc.) der var loyale mod en anden stat nemlig USSR og som dannede terrorgrupper som Blekingegadebanden, RAF, De røde Brigader etc., der søgte at bekæmpe de vestlige demokratier indefra. I en dansk sammenhæng foreslog undervisningsministeriets undervisningsdirektør Asger Baunsbak-Jensen i et interview i Berlingske Tidende, at man overvejede at indføre en edsaflæggelse for folkeskolelærere for at beskytte den liberale og frisindede danske skole mod marxistisk indflydelse.⁴⁴ Dette interview førte til en debat i Folketinget, hvor Poul Hartling citerede debatbogen *Den marxistiske lærer* for følgende:

*Med denne indstilling formår han fuldt ud at udnytte enhver sprække i systemet. Han formår fuldt ud at udnytte antydningens kunst, han formår fuldt ud at udnytte kontakten med enkelte af de bedste elever under fire øjne, han formår på utallige måder at stimulere børnenes oprør mod skolens urimeligheder, han kaster enhver borgerlig illusion bort, enhver pacifisme, og i sit valg af lærermateriale vil han bestandig undgå alt, hvad der hæmmer hans revolutionære plans gennemførelse. ... Hans udgangspunkt er klassekampen for proletariatets diktatur, hans daglige kampfront er skolen, han er guerillasoldat i fjendens lejr ...*⁴⁵

I debatten trak Ritt Bjerregaard en parallel mellem McCarthy i USA og Asger Baunsbak-Jensen og Venstres synspunkter, men udtalte samtidig at:

*Socialdemokratiet vil til enhver tid forsvare både demokratiet, åndsfriheden og tolerancen, og vi vil gøre det ligegyldigt hvorfra angrebene kommer.*⁴⁶

Folketingets løsning på denne problematik blev, at folkeskolens formålsparagraf stk. 3 kom at lyde som følger:

*Folkeskolen forbereder eleverne til medleven og medbestemmelse i et demokratisk samfund og til medansvar for løsningen af fælles opgaver. Skolens undervisning og hele dagligliv må derfor bygge på åndsfrihed og demokrati.*⁴⁷

Den danske folkeskole blev fra 1975 brugt som et forsvar af den demokratiske velfærdsstat. Denne brug af skolen er således efter 2005 blevet udstrakt til også at foregå i de danske friskoler, hvor der efter regeringens, Dansk Folkeparti og Socialdemokratiets opfattelse var behov for ”at præcisere friskolernes frihed”. I dette tilfælde er der således både tale om forandringer internt i Danmark (befolk-

⁴⁴ Baunsbak-Jensen 1974

⁴⁵ Hartling i Folketingets forhandlinger i Folketingstidende 1974/5 spalte 1967

⁴⁶ Ritt Bjerregaard i Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 1974/5 spalte 1990

⁴⁷ Folkeskoleloven af 1975

ningssammensætningen og de deraf følgende integrationsproblemer som dette har medført) og en skelsættende forandring i den danske stats ydre forhold eller i det internationale statssystem.

Afsluttende bemærkninger

Hensigten med dette indlæg har været at vise, at en analyse af udviklingen inden for den danske skoleverden må medtænke, at denne udvikling foregår i en stat, der igen står i et forhold til dens omgivende miljø. Dette miljø består dels af andre signifikante stater og af en række internationale organisationer, der på forskellig måde påvirker udviklingen i Danmark og altså også de danske friskoler. Dermed ikke være sagt, at den danske stats ydre forhold determinerer udviklingen i Danmark. Det være heller ikke dermed sagt, at de ydre forhold nødvendigvis er de væsentligste. Udviklingen i Danmark og altså også lovgivning mht. de danske friskoler må snarere beskrives og analyseres som et resultat af en kompliceret dialektik mellem statens ydre og indre forhold. Et eksempel på dette er de stramninger som friskolerne har været udsat for siden 2005. Friskolernes frihed var således både i 1855 og i 2005 betinget af både statsformen og af den danske stats relationer til sit omgivende miljø.

Niels Reeh (født 1968), ph.d. i religionssociologi på afhandlingen Religion and the State of Denmark – state religious politics in the elementary school system from 1721 to 1975: an alternative approach to secularization (Københavns Universitet 2007). Har blandt andet skrevet "Ideas and State Subjectivity in History, the introduction of the equestrian schools in 1720 and the confirmation in 1736" i Ideas in History 2009, "A Shinning City on Another Hill: Danish Civil Religion as State Mythology" i Social Compass 2011.

Fra 2007-2010 adjunkt ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier (KU) på det FKK finansierede projekt: "Religion, stat og skole fra 1975 til i dag – den danske folkeskoles religionsundervisning i en globaliseret verden."

I det akademiske år 2009/10 visiting scholar ved Institute for Advanced Study, Princeton, New Jersey, USA.

Fra 2010 postdoc. ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier på det FSE finansierede projekt Spilletts fristelser. "Religion, stat og spillelovgivning fra 1680'erne til i dag." Email: nreeh @ hum.ku.dk

Litteratur

- Balle, Thorstein. (2001). ””stå mål med” – om det offentlige krav til indholdet af den private børneundervisning 1814-2001.” *Uddannelseshistorie* 35.
- Bjerg, Hans Chr. (1991). *Til fædrelandets forsvar værnepligten i Danmark gennem tiderne*. Tåstrup: Værnepligtsstyrelsen.
- Bjerregaard, Ritt. (1974/5). *Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger*. København: Folketinget.
- Bourdieu, Pierre. (1989). ”Social Space and Symbolic Power.” *Sociological Theory* 7:14-24.
- Bourguignon, Francois. (2007). *Education, Quality and Economic Growth*. The World Bank, Washington D.C.
- Clausewitz, Carl von. (1989). *On war* ed. and transl. by Michael Howard and Peter Paret introductory essays by Peter Paret, Michael Howard, and Bernard Brodie with a commentary by Bernard Brodie index by Rosalie West. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Damsholt, Tine. (2000). *Fædrelandskærlighed og borgerdyd, patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*. Kbh.: Museum Tusulanum.
- Elias, N. (1980). *Über den Prozess der Zivilisation soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hartling, Poul. (1974/5). *Folketingets Forhandlinger, Folketingstidende*. København: Folketinget.
- Højrup, Thomas. (2002). *Dannelsens dialektik etnologiske udfordringer til det glemte folk* redaktion. Kbh.: Museum Tusulanum.
- Højrup, Thomas and Klaus Bolving. (2007). *Velfærdssamfund velfærdsstaters forsvarsform?* Kbh.: Museum Tusulanum.
- Kaspersen, Lars Bo. (2004). ”How Denmark Became Democratic. The Impact of Warfare and Military Reforms.” *Acta Sociologica* 47.
- Kaspersen, Lars Bo and Højrup, Thomas. (2007). ”Danmark i Verden.” in *Velfærdssamfund – velfærdsstaters forsvarsform?*, edited by T. a. K. B. Højrup. København: Museum Tusulanum.
- Kold, Christen. (1984). *Om børneskolen* let forkortet og sproglig bearbejdet af Lars Skriver med illustrationer af Fritz Jürgensen. Fåborg: Friskolebladet.
- Korsgaard, Ove. (2004). *Kampen om folket et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. Kbh.: Gyldendal.
- Larsen, Joakim (1899) *Bidrag til den danske skoles historie bind 3*, København: Det Schubotheske Forlag.
- Lehmann, Orla (1848) *Casinotalen*. Tilgængelig på. <http://www.dansketaler.dk/>
- Lidegaard, Bo. (2003). *Overleveren. Dansk udenrigspolitik historie 4*, Edited by C. Due-Nielsen, N. Petersen, and O. Feldbæk. Kbh.: Danmarks Nationalleksikon.
- Lincoln, Bruce. (2006). *Holy terrors : thinking about religion after September 11*. Chicago: University of Chicago Press.
- Marcussen, Martin (2002) *OECD og idéspillet, game over?*, København: Hans Reitzel.
- Markussen, Ingrid (1995) *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte, pietistiske og kame-ralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet*, Odense: Odense Universitets forlag.
- Pedersen, Ove Kaj (2009) *Hjortens flugt, Danmark i globaliseringens øje* København: Hans Reitzel.